

Турчак Л. І.,
кандидат мистецтвознавства, доцент
Київського національного університету культури і мистецтв

ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ПОСТМОДЕРН У МИСТЕЦТВІ

Постмодернізм прослідкують у всіх сферах мистецтва, однак при всьому цьому не вимальовується його цілісна картина. Тому завданням даної статті є спроба розглянути українську постмодерну ситуацію.

Постмодернізм – це, перш за все, явище, яке прийшло на зміну модернізму. Проявився він у багатьох сферах мистецтва (живопис, графіка, кіно, література та ін.) і одержав підтримку з боку українських кураторів, меценатів та безпосередньо митців. «Постмодерн» спрямований не на творчість, а на реконструкцію та «деструкцію», тобто на руйнування та «перебудову» попередньої структури інтелектуальної практики культури загалом.

Ключові слова: модернізм, постмодернізм, сучасне мистецтво.

Постмодернизм прослеживают во всех сферах искусства, однако при этом не вырисовывается его целостная картина. Поэтому задачей данной статьи является попытка рассмотреть украинскую постмодерную ситуацию. Постмодернизм – это прежде всего явление, пришедшее на смену модернизму. Проявился он во многих сферах искусства (живопись, графика, кино, литература и др.) и получил поддержку со стороны украинских кураторов, меценатов и непосредственно художников. «Постмодерн» направлен не на творчество, а на реконструкцию и «деструкцию», а именно, на разрушение и «перестройку» предыдущей структуры интеллектуальной практики культуры в целом.

Ключевые слова: модернизм, постмодернизм, современное искусство.

Postmodernism is evident in all spheres of art, but no one can see the whole picture of it. That is why the aim of this article is an attempt to examine Ukrainian postmodern situation. Postmodernism is first of all a phenomenon that has replaced modernism. It has manifested itself in many fields of the arts (painting, drawing, cinematography, literature, etc.) and received support from the Ukrainian curators, patrons and artists directly. Despite the fact that the "postmodern" is aimed not at work, but at the reconstruction and "destruction", namely, the destruction and "reconstruction" of the previous structure of the intellectual culture in general practice.

Key words: modernism, post-modernism, contemporary art.

Період у мистецтві, який прийшов на зміну модернізму, дослідники визначають як «постмодернізм».

Визначаючи термін «постмодернізм», потрапляємо в пастку багатьох визначень.

Українські дослідники розглядають постмодернізм та його різновиди (С. Безклубенко), постмодерністську культурну ситуацію, зокрема: українську культурополітику перед викликами постмодерних ситуацій (М. Ожеван), українську

прозу постмодерного періоду (Р. Харчук), українське кіно і постмодернізм (В. Ільїн, І. Победоносцева), постмодерністські тенденції в сучасному візуальному мистецтві (Г. Вишеславський) та ін.

Особливо привертає увагу те, що постмодернізм цікавить як іноземних, так і вітчизняних дослідників. При всьому розмаїтті думок не вимальовується цілісна картина поняття. Тому завданням даної статті є спроба розглянути українську постмодерну ситуацію.

На відміну від модернізму, який є більш зрозумілим явищем для широкого загалу і визначається як загальне означення стилістичних шкіл, течій, напрямів у літературі та мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст., представники яких декларували в теорії і виражали у художній практиці різної міри розрив з тими чи іншими (ідейними, філософськими, релігійними, технологічними тощо), успадкованими від попередніх поколінь майстрів, принципами творчості [1; 229], постмодернізм є його наступником.

Явище, яке охоплюється поняттям «постмодернізм», своїми витокami сягає середини ХІХ ст., коли починає рватись єдність традицій і новаторства, коли модерним починає вважатись тільки те, що виражає «просто нове», коли починається гонитва за «новизною як такою», коли у новизні самій по собі починають вбачати самодостатню цінність. Така трансформація модерну виразно представлена в концепції мистецтва, якої дотримувалися, наприклад, письменники Едгар По та Шарль Бодлер [1; 224].

Важливою для розуміння стрибкоподібної «модифікації» модернізму і перетворення його на «постмодернізм» є концепція мистецького авангарду. Прихильники його також ганялись за «новизною», але при цьому вони визнавали, – хоча і в перверсивній формі, – ціннісну «ієрархію»: нове, вважали вони, завжди ліпше старого [2].

Більшість феноменів постмодернізму виникли як специфічна реакція на усталені форми попередньої культурної ситуації країн Європи та Америки. Термін з'являється в період Першої світової війни в праці Р. Панвіца «Криза європейської культури» (1917 р.). У 1934 р. у книзі «Антологія іспанської і латиноамериканської поезії» Ф. де Онис використовує його для визначення реакції на модернізм. У 1947 р. Арнольд Тойнбі в книзі «Осягнення історії» надає постмодернізму культурологічний сенс: постмодернізм символізує закінчення західного господарювання в релігії та культурі [14].

Він визначив певний етап у розвитку західноєвропейської культури, що характеризується переходом від політики, яка спиралася на мислення в категоріях національних держав, до політики, яка враховувала глобальний характер міжнародних відносин [10; 41–42].

Ж.-Ф. Ліотар визначив поняття «постмодерн» як кризу «метасценаріїв» (великих проєктів). У відомій роботі «Стан Постмодерну» (1979 р.) він стверджує, що наше століття (а саме ХХ ст. – авт.) з його постсучасним станом відрізняється «скептицизмом по відношенню до мета-нарративів». [13]

Постмодернізм як специфічне явище в історії був поширений на Заході в 1980-х роках. Визначення поняття «постмодернізм» розробляли філософи М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Бодрійяр. Основними тезами Жака Дерріда вважають – «Світ є текст».

Незважаючи на те, що Ж. Бодрійяра називають «гуру» постмодерну, сам він так не вважає, і в одному із своїх інтерв'ю (з Гейном, 1993 р.) зазначив: «Постмодернізм,

как мне кажется, в изрядной степени отдаёт унынием, а то и регрессией. Это возможность мыслить все эти формы через своеобразное смешение всего со всем. Я не имею с этим ничего общего. Это ваше дело» [12].

У трактуванні Умберто Еко постмодернізм у широкому розумінні – це механізм зміни однієї культурної епохи іншою, який щоразу приходить на зміну авангардизму (модернізму). «Постмодернізм – не фіксоване хронологічне явище, а певний духовний стан» [5].

Загалом існує багато оцінок постмодернізму, це: загальний культурний знаменник другої половини ХХ ст., унікальний період, в основі якого лежить специфічна парадигмальна установка на сприйняття світу як хаосу – «постмодерністська чутливість» (В. Вельш, І. Хассан, Ж.-Ф. Ліотар); самостійний напрям у мистецтві (художній стиль), що означає радикальний розрив з парадигмою модернізму (Г. Хоффман, Р. Кунов), постмодернізму як цілісного художнього явища не існує. Можна говорити про нього як про переоцінку постулатів модернізму, але сама постмодерністська реакція розглядається як міф, на думку Х. Летена і С. Сулеймена; постмодернізм – епоха, що прийшла на зміну європейського Нового часу, однією з характерних рис якого була віра у прогрес і всемогутність розуму. Злам ціннісної системи Нового часу (модерну) почався в період Першої світової війни. В результаті цього європоцентристська картина світу поступилася місцем глобальному поліцентризму (Х. Кюнг), модерністська віра в розум поступилася місцем інтерпретативному мисленню (Р. Тарнас) та ін. [14].

В одній із статей «Прощавай, модернізм» (1979 р.) Кім Левін зазначає, що на початку 70-х років арт-критики і художники модерністи робили жахливі передрікання про смерть мистецтва. Дослідник передбачає, що вочевидь не мистецтво наближалось до свого завершення, а лише певний період.

К. Левін зауважує, що модерністське мистецтво за останнє десятиліття (мова йде про 70-ті роки ХХ ст. – прим. Турчак) перетворилось у стилістичний напрям певного періоду, в історичну цілісність. Це мистецтво підходить до кінця і відступає в минуле.

На зміну йому приходить постмодернізм, який швидко перетворюється в модний термін.

К. Левін доводить те, що постмодернізм не лише розвіяв ілюзію художнього об'єкту, але і відмовився від віри у весь світ, створений руками людини, в культуру споживача і наукоподібної претензії на об'єктивність. Він розпочався з повернення до природи. Оптимістичні настрої зникли.

Можна тільки уявити, які були зміни. У 1967 р. художні журнали були переповнені гладкими кубічними формами; в 1969 р. ці сталеві і пластмасові об'єкти були витіснені натуральними речовинами, реальними процесами, фотографічними образами, роботами, присвяченими мові та системам реального часу. І це не було простою появою нової течії в мистецтві, як раніше. Це був корінний перелом, який вплинув на художників всіх переконань і течій [7].

Сьогодні говорять про постмодернізм як вже про сформований стиль мистецтва, основною ознакою якого є використання готових форм. Запозичення проявляється у вигляді рімейка¹, реінтерпретації та навіть у дописуванні від себе класичних творів та ін.

¹Рімейк (від англ. remake – створення заново) – нова постановка фільму, вистави за тим самим сценарієм, п'єсою.

«Смерть сучасному мистецтву» вже ніхто не передрікає. Проте відвідавши виставки сучасного мистецтва, здається, що побоювання американських дослідників наприкінці ХХ ст. все ж таки можуть справдитися, але вже в ХХІ ст.

У постмодернізмі прослідковується сплав, поєднання різних ознак, прийомів, стилів, які представляють «нову авторську форму». Це дуже характерно для постмодернізму: його новизна – сплав старого, колишнього, що вже було у використанні, але все інтерпретується в новому контексті.

Ще однією важливою ознакою постмодернізму є іронія. Можливість вільно маніпулювати будь-якими готовими формами, а також художніми стилями минулого в іронічному ключі.

Як зауважує С.Д. Безклубенко, «постмодерн» спрямований не на творення, синтез, творчість, а на «деконструкцію» та «деструкцію», тобто на руйнування та «перебудову» попередньої структури інтелектуальної практики культури загалом.

Відтак, зазначає професор, що «адепти постмодернізму виявляють схильність до нехтування законами логіки (що нібито осоромилася), не визнають методологічної дисципліни і не дотримуються навіть, сказати б, «охайності» мислення, не кажучи вже про заперечення будь-якої ціннісної ієрархії наукових теорій та філософських концепцій, релігійних та атеїстичних переконань. Не дивно, отже, що настання «епохи» «постмодерну» характеризується жалюгідним «відродженням» містики, окультизму, всякого роду «шаманства» і зануренням у середньовічні забобони та марновірства» [1; 245].

Серед іноземних дослідників також є ті, які не вважають «творами мистецтва» постмодерністські творіння. Як зауважує С. Лем, об'єктом атак, звинувачень і обурень є так звані твори сучасних пластичних мистецтв. Різноманітні види публічно експонованих екскрементів, сексуальні контакти з сакральними об'єктами, банки, в яких містяться законсервовані секреторні виділення артистів, так звані «merde», що відповідає польському «gówno», як і менш образливі, хоча і переповнені плювками плювальниці і, врешті решт, об'єкти, які викликають страх, відразу, неприязнь, а, можливо, і легкі судороги відвідувачів [8].

Вітчизняні сучасники (принаймні деякі) теж мають схожі думки. Зокрема, Ліна Костенко дає таку оцінку здобуткам постмодернізму, зокрема українського: «Пішли на виставку сучасного авангарду. Круто відірвалися. Найбільше вразила «Марія №142». Пронумерована Марія це вже щось. Куди там Пікассо з його «Жінкою в кріслі»? І всі модерністи разом узяті. А втім, чого я дивуюся? ... Взагалі мистецтво зробило величезний крок уперед. Що там ті китайці з їхніми пензликами, японські мініатюри і весь цей Іван Марчук з його космічно-капілярною технікою, всі ті голоси його душі і «Нові експресії»? Вчорашній день. Нафталін. Сучасне мистецтво не визнає канонів. Приміром, дриплінг. Що в руки трапило – віхоть, лопатка, дірява бляшанка, кулінарний шприц – квецйя, маж, не кремпуйся. На фіг талант, натхнення, якісь там ідеї. Головне, щоб було стьобно. Шок, скандал, провокація – ось ферменти мистецтва, його елітарний тренд. Все має бути спонтанне й гранично відверте – як фізіологічний акт, як бажання лайнутись або відлити в недозволеному місці. Відливають на все. На батька, на матір, на літературу, на історію. Сміються до гикавки над самим словом «патріотизм» [6; 278].

Інші ж, навпаки, вважають, що нічого поганого в тому немає, і пропагують голі дефіле, машини з виготовлення екскрементів тощо.

Порівняно з творчими процесами, які відбувалися на Заході, українське мистецтво, зокрема образотворче, трансформується за часів перебудови СРСР та перших років незалежності. Термін «постмодернізм» увійшов у мистецький і – ширше: культурологічний – вжиток наприкінці ХХ ст. як загальне означення стильових течій у літературі та мистецтві, що виникли в умовах наростання загальної кризи ідеологічного мислення, на руїнах соціальних утопій та антиутопій як іронічна альтернатива насамперед мистецтву соціалістичного реалізму, що офіційно визнавалось єдино гідною формою художньої творчості в країнах соціалістичного блоку, але також і всім іншим, в тому числі й модерністським, мистецьким течіям з їхніми претензіями на володіння «істиною» мало не в останній інстанції [1; 244].

Порівнюючи риси більшості тенденцій, що виникли у зазначений період та поступово посіли провідне місце в художньому житті, з аналогічними процесами світового мистецтва, цей час називають (Г. Вишеславський), хоча й досить умовно, модерністським і постмодерністським. Розвиток модернізму й постмодернізму в Україні відбувався із значними відмінностями від західного, щонайперше через ідеологічні обмеження в СРСР та надшвидкий стрибок багатьох мистців до актуальних напрямів під час перебудови. Модерністські течії, що еволюційно розвивались на Заході протягом десятиріч, українськими художниками засвоювалися за декілька місяців або навіть тижнів. Наслідком таких різких зрушень було, найчастіше, змішення елементів, властивих, зазвичай, різним періодам – неоавангарду, модернізму та постмодернізму. Їхнє розташування в часі було замінене в нас на «вертикальне розміщення» в різних середовищах художніх мікросуспільств. Таким чином, означений період (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.) називають (Г. Вишеславський) змішаним – «модерно-постмодерністським» [3; 93].

Значні зміни відбулися в художній практиці митців після 1993–94 рр. Живопис, графіка та скульптура були на тривалий час усунуті зі сцени актуального мистецтва («процес розкартинення»). Вони стали вважатись атрибутом салонного мистецтва.

Означений період називають (Г. Вишеславський) змішаним – «модерно-постмодерністським», «перехідним стилем – заплутаною сумішшю того й того». Ближче до 1993–1994 рр., не маючи надійної організаційної, економічної та інформаційної бази, мистецтво уподібнюється до більш успішного з комерційного погляду модернізму і різноманітні форми фігуративного мистецтва, й навіть під салонно-комерційне мистецтво. Майже скрізь можна було помітити натяки на самоіронію, цитатність. Безпосередньо ж постмодерністські проекти ставали в кінці означеного періоду дедалі рідкіснішими. В Україні більшість художньої спільноти сприйняла естетику постмодернізму у формі зовнішніх ознак та декоративних рис [3; 138].

Світосприйняття постмодернізму знайшло своє відтворення і у телебаченні. Багато рис, властивих постмодерністському мистецтву і сучасним медіа, характеризують не стільки їх, скільки загальну культурну парадигму сучасності.

Однією з актуальних тенденцій розвитку сучасного ТБ є посилення інтерактивності – останнім часом все частіше глядачів залучають до телевізійного простору. З'являється все більше програм, де безпосередня участь чи так звана реакція глядачів (чи у студії, чи по той бік екрана) стає вагомим структурним елементом самого телевізійного проекту.

Нова ситуація з неупинним розвитком телебачення, інших високотехнологічних медіа, багатофункціональних засобів масової комунікації (телебачення, відео, комп'ютери, Інтернет) стала об'єктом рефлексії в теорії постмодернізму.

Одна з визначних рис сучасного мистецтва – експериментування. Новітні відео- й телевізійні технології часто використовують митці відеоарту, автори численних відеоінсталяцій, що їх час від часу можна побачити в виставкових центрах, на презентаціях. Відеоінсталяції, в яких використовують цілий комплекс технічних і виражальних засобів (елементи телебачення, звук, освітлення, комп'ютерні ігри, інколи – театральні засоби, скульптурні елементи), тяжіють до руйнації межі між реальностями – природною і штучною, сконструйованою, між мистецтвом і життям, постійно змінюють взаємини з дійсністю. Домінуючим тут стає акцент на штучності, «зробленості» [10; 45–46].

Т. Денисова в своїх публікаціях висвітлює історію поняття «постмодернізм». На її думку, це поняття почали вживати наприкінці 50-х рр. ХХ ст. у США (І. Гау, І. Гасан). У 80-ті роки воно набуло міжнародного поширення. Постмодерна література, за словами дослідниці, є антиподом літератури модерної, елітарної, апелює до широких мас. У цьому її принципова ознака. Постмодерний роман побудований на гротеску, пародії, іронії, поєднанні, здавалося б, непок'єднаних речей: верху і низу, комедії і трагедії, сатири і сентиментальності, документа і міфу.

Т. Денисова звужує таке широке визначення, обмежуючи сферу постмодернізму літературою, культурою, філософією. За її словами, постмодерній свідомості властиві сумнів, антидогматичність, плюралізм на всіх рівнях (сюжетному, композиційному, образному, характерологічному тощо), співтворчість читача і письменника, діалогізм як внутрішнє джерело руху, поєднання історичних і позачасових категорій [11; 5–7].

У «Нотатках на берегах роману «Ім'я Рози»» У. Еко зазначив, що постмодернізм не можна вважати фіксованим хронологічним явищем. На його думку, постмодернізм – це певний духовний стан і навіть ставлення до праці.

Відомий польський письменник і філософ Станіслав Лем зауважує: «Парадокс нашого часу в тому, що колосальний ріст знань одночасно супроводжує огидний арсенал дурниці та примітивізму, які претендують зійти на Олімп мистецтва. В сфері слова, в прозаїчній літературі ми також маємо модернізм і одночасно швидкий паросток від інформації, яка досить складно засвоюється, в вигляді томів англійського походження, яка присвячується школам чародійства та їх юному вихованцю» [8].

Сучасна «художня практика» розробила для задоволення потреб людини в емоційному насиченні різноманітні прийоми, засоби, підходи, образні вислови. Мистецтво постмодернізму активно використовує засоби кітчю, мелодрами, детективу, а також містику, міфологію, притчу, надаючи людині можливість пережити як позитивні, так і негативні емоції, жах, страх [9; 16].

Цьому впливові піддаються екранні (бойовики, мелодрами, комедії, фільми-жахи), пластичні мистецтва (картини з зображенням насилля, інсталяції тощо) та українська література (гротеск, пародії, іронії) та ін.

У межах дослідницької парадигми постмодерну працюють філологи, філософи, соціологи, мистецтвознавці. Однак його сутнісні особливості можна розглянути лише

у взаємозв'язку з модерном оскільки постмодерн – це певна реакція на модернізм або ж відхід від нього [4; 117].

Отже, постмодернізм – це, перш за все, явище, яке прийшло на зміну модернізму. Проявився він у багатьох сферах мистецтва (живопис, графіка, кіно, література та ін.) і одержав підтримку з боку українських кураторів, меценатів та безпосередньо митців. «Постмодерн» спрямований не на творчість, а на реконструкцію та «деструкцію», тобто на руйнування та «перебудову» попередньої структури інтелектуальної практики культури загалом.

У сфері художньої культури практичні досягнення «постмодернізму», що орієнтується на «всесвітнє розкріпачення» підсвідомості, негативне ставлення до «сповідальності», відмова від «сюжетності», схильність до «гри» з текстами і цитатами, тяжіння до іронії, і зосередження уваги на зображенні людини «нижче серця», м'яко кажучи, не бозна які. Основні стильові постмодерні захоплення – концептуалізм, хепенінг, «стьоб», «соцарт», перформанс тощо нічим особливим по суті не відрізняються від набутків модернізму і поза уявними теоретичними відмінностями цілковито можуть бути поставлені у їх ряд [1; 45].

Література:

1. Безклубенко С. Д. *Всезагальна теорія та історія мистецтва / Сергій Данилович Безклубенко* – К., 2003. – С. 229.
2. Безклубенко С. Д. *Наука, мистецтво та філософія в «тумані» постмодернізму / Сергій Данилович Безклубенко // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: зб. наук. пр.: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне., 2011. – Вип. 17. – Т. II. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/uk_msshr/2011_17.../bezklyb.pdf? – Назва з екрану.*
3. Вишеславський Г. *Постмодерністські тенденції у сучасному візуальному мистецтві України 1980-х – початку 1990-х рр. / Гліб Вишеславський // Сучасне мистецтво. – Ін-т проблем сучасного мистецтва АМУ. – К. : Акта, 2007. – Вип. 4. – С. 138.*
4. Гуменюк Т. К. *Філософський дискурс постмодернізму (до постановки питання) / Т. К. Гуменюк // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Вип. 4–5: зб. наук. пр. у 2-х ч. – Ч. I. – К., 2000. – С. 117.*
5. Эко У. *Имя розы // Умберто Эко. – М. : Книжная палата, 1989. – С. 460.*
6. Костенко Л. *Записки українського сумашедшого / Ліна Костенко. – К., 2011. – С. 287.*
7. Левин К. *Прощай модернізм. / К. Левин – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://terraincognita.in.ua/ti6/06_02_ru.html*
8. Лем С. *Сильвические размышления. Прелести постмодернізма / Станисла Лем // Мой взгляд на литературу. – М., 2008. – С.727–728.*
9. Меднікова С. Г. *Духовна ситуація сьогодення у мистецтві постмодернізму / С. Г. Меднікова // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К. : ДАККІМ. 102. – № 2. – С. 16.*
10. Побєдоносцева І. *Медіа як один з основних чинників постмодерністської культурної ситуації. Екранна освіта в Україні. Сучасний стан, проблеми розвитку: зб. наук. пр. АМУ. Інститут проблем сучасного мистецтва. / Редкол: І. Д. Безгін. – К. : Муз. Україна, 2004. – С. 41–42.*
11. Харчук Р. Б. *Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посіб. / Р. Б. Харчук. – 2-ге вид., стереотип. – К. : ВЦ Академія, 2011. – С. 5–7.*
12. Жан Бодріяр – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
13. Жан Франсуа Лиотар – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
14. Постмодернізм – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>. –